

ІВАН ОЛЕКСІЙОВИЧ КОШКІН: БУХГАЛТЕР І ОФІЦЕР, УЧЕНИЙ І ЕКОНОМІСТ

*Розглянуто творчий та науковий шлях видатного бухгалтера,
вченого та економіста Івана Олексійовича Кошкіна*

Серед багатьох імен видатних учених світової бухгалтерської науки ХХ ст., таких як Н.А. Блатов (1875-1942), Н.Р. Вейцман (1894-1981), Я.М. Гальперін (1894-1952), Н.А. Кіпарісов (1873-1956), Н.А. Леонт'єв (1893-1958) та багато ін., особливе місце займає Іван Олексійович Кошкін. На жаль, ім'я цієї Людини зараз мало кому відомо. Лише у спеціальних дослідженнях можна відшукати згадки про цю особу. Тим, хто займається історією радянської доби, набагато більше відоме його інше прізвище – Курганов, яке знайоме з багатьох книг, що описують радянську систему та її комунізм.

Іван Олексійович Кошкін (народився 1-го січня 1895 в селі Займище Троїцької волості Яранського повіту Вятської губернії) – російський і радянський економіст і демограф, доктор економічних наук (1940), відомий теоретик і практик з бухгалтерського обліку. У 1950-і роки він змінив своє прізвище на **Курганов**.

Народився І.О. Кошкін в селянській сім'ї. Оскільки батьківське господарство було малопотужним, батько пішов на заробітки у місто. У дев'ять з половиною років Іван Кошкін почав працювати за наймом – розсильним у волосному управлінні, а пізніше писарем. У 1907 р. з села він переїхав в Уфу¹. Працював там на заводі Федорова спочатку учнем-робітником, а потім в конторі писарем. Потім як безпритульник виїхав до Сибіру і в м. Курган² працював табельником у підрядчика теслярських робіт, торгував залізом, працював конторником в магазині. Вечорами почав посилено вчитися. У 1911 р. закінчив Комерційні курси бухгалтерії. У 1911 р. він поступив на роботу бухгалтером в Союз сибірських маслоробних артілей, а потім і головним бухгалтером цього союзу. У 1915 р. закінчивши екстерном Курганську гімназію, обійняв посаду головного бухгалтера Уральського союзу споживчих товариств. В 1915 р. в гімназії склав іспит на атестат зрілості, І.О. Кошкін стає головним бухгалтером Уральського союзу споживчих товариств. Одночасно він багато навчався, і в 1911 р. закінчив комерційні курси з бухгалтерського обліку. З того ж року працював бухгалтером, а потім головним бухгалтером в Союзі сибірських олійних артелей.

Почалася перша світова війна і він в 1916 р. призваний в армію. Спочатку закінчив Чистопольську школу прапорщиків, а потім воював спочатку на турецькому, а потім на західному фронтах. В кінці 1917 р. І.О. Кошкіна демобілізували і він повернувся в м. Курган, де працював бухгалтером в Міській управі. Але працювати йому довго не довелося: після колчаківського перевороту в листопаді 1918 р. його запросили до білої армію, але в активних бойових діях Іван Олександрович участі не брав.

¹ Уфа, р. (з 1586), столиця Башкирії, пристань на р. Біла, при впадінні в неї р. Уфа. Виробництво будматеріалів. 7 вузів (в т.ч. Башк. ун-т). 4 т-ра. 4 музеї. Заснов. у 1574 р.

² Курган, м. (з 1782), на р. Тобол. Заснов. у 1662 як укріплена слобода Царево Городище, до 1782 Царева Слобода. [С. 673]. Советский энциклопедический словарь / Под ред. А.М. Прохорова. – М.: "Советская энциклопедия", 1988. – 1600 с.

Певний час служив офіцером в білій армії адмірала А.В. Колчака, потім працював в кооперації і продовольчому комітеті м. Томська³, недовго вчився на історико-філологічному факультеті університету м. Томська. У 1920 р. він переїхав до Петрограду⁴, де почав працювати заступником уповноваженого Сибірського місцевого союзу споживних товариств, потім головним бухгалтером, заступником директора Ленінградської обласної контори “Маслоцентр”. Працював інструктором з обліку в кооперації, а потім став уповноваженим “Упродукт” Томського Упродкому. Вступив до університету Томська на історико-філологічний факультет, але закінчити його І.О. Кошкіну не вдалося. У травні 1920 р. був арештований як колишній колчаківський офіцер і до жовтня того ж року перебував в концтаборі м. Омська.

У липні 1921 р., унаслідок Кронштадтського заколоту, І.О. Кошкіна, разом з групою колишніх білих офіцерів, заарештували. Проте скоро його звільнили, оскільки, як зазначалося в документах слідства, був мобілізований в білу армію примусово, походив з селянської сім'ї і не був небезпечним для радянської влади. Під час допитів він так пояснював свою появу в Петрограді: “Після приходу червоних військ я вступив до служби в Томський Упродком, де був спочатку бухгалтером, потім завідувачем відділом Упродкома аж до мобілізації колишніх офіцерів, проведеної в кінці травня 1920 р. Томським Губвоєнкомом. Всіх колишніх офіцерів, декілька сотень чоловік, відправили до Омська⁵, а в Омську ув'язнили в концентраційний табір. Там ми були до жовтня 1920 р., а в жовтні нас відправили (чол. 600-700) до Москви, але там нас відправили до Петрограда. У Петрограді ми були розміщені в “Хрестах”⁶ (це була в'язниця) і через місяць звільнені. Після звільнення я працював в центральному карантинному пункті бухгалтером”. **Цікаво, що в жодному з особистих документів І.О. Кошкіна про арешти нічого не говориться.**

Одночасно з практичною роботою І.О. Кошкін починає педагогічну діяльність: з 1924 р. він доцент Ленінградського інституту народного господарства ім. Ф. Енгельса. Як досвідченого практика в області бухгалтерії, його допустили до викладання без диплома про вищу освіту, який так він і не отримав (у 1920-х роках навчався у Всесоюзному заочному фінансово-економічному інституті – м. Москва, але не закінчив його).

З 1927 р. – доцент факультету радянського права Ленінградського державного університету, працює у Всесоюзній академії споживчої кооперації. З 1930 р. він повністю переходить на викладацьку роботу, в 1930-1935 рр. – викладач Ленінградського інституту радянської торгівлі ім. Ф. Енгельса, а з 1936 р. – професор Ленінградського фінансово-економічного інституту ЛФЕІ. З 1937 р. – одночасно професор Московського інституту радянської кооперативної торгівлі. Окрім викладацької роботи І.О. Кошкін очолював секцію планування в Ленінградському науково-дослідному інституті споживчої кооперації. У 1934 р. Наркомюст затвердив його в званні професора, а в 1935 р. ВАК Всесоюзного комітету з вищої технічної освіти.

³ Томськ, м., порт на р. Томь. Заснов. у 1604 р. [С. 1342].

⁴ Петроград назва м. Ленінград в 1914-24 [С. 998]. Ленінград (до 1914 Санкт-Петербург, (зараз теж), Петербург, в 1914-24 Петрограду), місто-герой, центр Ленінгр. обл. Найважливіший після Москви пром., наук. і культурний центр країни [С. 700].

⁵ Омськ, див. с. 928

⁶ Кресті, см. с. 652

Він викладає і багато пише. Причому книги його вирізнялися дивовижною простотою викладу і ілюстративністю. Першою книгою І.О. Кошкіна стала робота, присвячена проблемам обліку в споживчій кооперації, – “Счетоводство первичных потребительских кооперативов” (М., 1926). У 1929 р. виходить його праця “Лавочная отчетность. Документировка, учет и отчетность розничных предприятий”, потім перевидана в 1930 і 1932 рр.

Кошкін І.О. – автор багатьох монографій з найрізноманітніших аспектів бухгалтерського обліку: “К методике оперативно-балансового учета” (М.; Л., 1933), “Вопросы учета основных фондов” (М.; Л., 1939), “Построение бухгалтерских счетов (Теория счета)” (Л., 1940). Ряд статей ним опубліковано у журналах “Счетоводство”, “Счетная мысль”, “За социалистический учет”.

За оцінками сучасників, його праці вирізнялися не лише простотою і чіткістю викладу, зв'язком теорії з практикою, аналізом практично всіх проблем, що були у той час в бухгалтерській справі.

Зазначимо, що І.О. Кошкін був одним з перших авторів журналу “Бухгалтерский учет”, заснованого в 1937 г.: в першому номері журналу опублікована його стаття “Вопросы подготовки бухгалтерских кадров”. На думку І.О. Кошкіна, в той час необхідно було на абсолютно іншому рівні готувати господарників. “Наші вузи, випускаючи інженерів, які стають завідувачем цехів, шахтами, директорами заводів і фабрик, не дають їм ніякої бухгалтерської підготовки, не знайомлять їх з балансом і т.п., тобто не забезпечують повноцінної підготовки. Інженер-господарник повинен знатися на питаннях обліку, він повинен оволодівати цим важливим інструментом господарської роботи і управління”. Звідси висновок – в кожному інженерно-технологічному університеті має бути курс бухгалтерського обліку*. Проблема підготовки бухгалтерських кадрів була присвячена і спеціальна робота “Система подготовки и переподготовки бухгалтерских кадров” (Л., 1939). У цілому з-під пера проф. І.О. Кошкіна вийшло близько 60 праць з бухгалтерського обліку: монографій, статей, навчальних посібників тощо.

Підкреслимо, що стан в радянській бухгалтерській науці у той час був дуже непростим. Як писав проф. Я.В. Соколов: “В умовах постійного цькування класики замовкли. На теорію було накладено табу. Разом з тим, висувалися нові люди. Іван Олексійович Кошкін, мабуть, був найвідомішою і авторитетнішою людиною. Народжений в селянській родині, сибіряк, він після того, як знищили тих, хто створював радянський облік, почав учити інших і пояснювати суть бухгалтерської справи. Його праці вирізняє простота і чіткість викладу, він – прекрасний систематизатор і чудовий педагог”.

У 1940 р. І.О. Кошкін захистив докторську дисертацію на тему “Вопросы учета основных фондов”, оприлюднену окремою монографією в 1939 р. Робота І.О. Кошкіна містила наступні розділи: характеристика основних засобів, класифікація основних засобів, оцінка основних засобів в балансі, капітальні вкладення і надходження основних засобів, їх знос і амортизація, ремонт і відновлення основних засобів, їх вибуття і ліквідація. Вона охоплювала всі найважливіші питання обліку основних засобів, і, хоча акцент робився на бухгалтерський облік, І.О. Кошкін не обмежувався трактуванням проблем бухгалтерського обліку, – в сферу дослідження були включені питання статистичного обліку.

* Це питання і зараз є актуальним

Офіційними опонентами виступили академік С.Г. Струмилін⁷, професор Н.А. Кіпарисов і професор Я.М. Гальперін. У своєму відгуку С.Г. Струмилін відзначив, що "І.О. Кошкін належить до кращих знавців радянського бухгалтерського обліку. І він не тільки ґрунтовно його знає, але і вельми активно бере участь в творчій роботі з його творення і вдосконалення. Навряд чи знайдеться хоча б одна актуальна проблема бухгалтерського обліку з тих, які постійно ставить перед нами радянська дійсність, на яку так чи інакше не відгукнувся б в своїх роботах І.О. Кошкін.

Інший опонент, Я.М. Гальперін, відзначав: "Тов. Кошкін вийшов з гущавини практичної бухгалтерської діяльності, за весь час своєї науково-педагогічної роботи він не втрачає зв'язку з практикою, творить на базі практики і для подальшого поліпшення і перебудови практики на користь соціалістичного будівництва".

У 1940 р. І.О. Кошкін призначається деканом фінансового факультету ЛФЕІ, а в грудні 1941 р. – заступником директора з навчально-наукової роботи. ЛФЕІ продовжував працювати під час блокади, і лише в березні 1942 р. було ухвалено рішення про його евакуацію до м. Єсентукі. Туди з групою викладачів і їх сімей, студентів і аспірантів виїжджає і проф. І.О. Кошкін. Він призначається в.о. директора інституту. Потрібно було облаштуватися на новому місці. Але німці наступали нестримно – в серпні 1942 р. місто було окуповане. Частина викладачів і студентів не встигла піти з міста. І.О. Кошкін разом з сім'єю був серед тих, хто залишився в Єсентуках. Перед заняттям німецькими військами Єсентуків, будучи антикомуністично настроєним, І.О. Кошкін вирішив залишитися в місті і співпрацювати з окупаційною владою. З усних спогадів очевидців, в розмовах проф. І.О. Кошкін чекав від німців знищення в СРСР більшовизму.

У грудні 1942 р. під ударами Червоної Армії німці відступили з Єсентуків, і І.О. Кошкін з сім'єю пішов з ними. Спочатку був Львів, а потім Берлін. У Берліні йому довелося працювати зварювачем на заводі "Борзінг і К". У 1944 р. доля зводить його з генералом О.О. Власовим і І.О. Кошкін підтримав створення Комітету звільнення народів Росії і став членом його національної ради, що об'єднувала багато учених і громадських діячів, які ввійшли до цього комітету.

За радянських часів з'явилася, мабуть, єдина згадка про І.О. Кошкіна в документальному романі Аркадія Васильєва, присвяченому генералові О.О. Власову.

При наблизенні Червоної Армії до Берліна І.О. Кошкін з сім'єю подався на захід, але в липні 1945 р. був виданий американцями смершівцям. Вночі, кинувши всі речі, він через колючий дріт втік з радянського репатріаційного табору. Через декілька днів був схоплений американцями, але цього разу не був виданий.

Всього в радянський період І.О. Кошкін видав понад 60 праць з бухгалтерського обліку. Він автор книг "Счетоводство первичных потребительских кооперативов" (1926), "Лавочная отчётность. Документировка, учёт и отчётность розничных предприятий" (1929, перевидана в 1930 і 1932), "К методике оперативно-балансового учёта" (1933), "Вопросы учёта основных фондов" (1939), "Система подготовки и переподготовки бухгалтерских кадров" (1939), "Построение бухгалтерских счетов (Теория счёта)" (1940), "Построение бухгалтерского баланса (Теория баланса)" (1940).

⁷ Струмилін (Струмилло-Петрашкевич) Станіслав Густавович (1877-1974), радянський економіст і статистик, акад. АН СРСР (1931), Герой Соціалістичної праці (1967). Основні праці в області економіки, статистики, управління народним господарством, демографічне прогнозування, політичної економії соціалізму, економічної історії. Під його керівництвом розроблена перша в світі система матеріальних балансів. [С. 1284].

У 1949 р. І.О. Кошкін виїхав до США, де працював спочатку пакувальником на сірниковій фабриці. З 1951 р. брав активну участь в діяльності Народно-трудового союзу (НТС), був активістом антикомуністичного руху. Кошкін І.О. бере активну участь в створенні антикомуністичного центру, а в квітні 1957 р. виступає з основною доповіддю на Гаагському конгресі "За права і свободу в Росії". Пафос його виступу можна зрозуміти за наступними словами: "Народи не хочуть ні поневолити, ні бути поневоленими. Не хочуть цього і народи Росії. Приречені партією в ім'я її цілей на голод, убогість і рабство, – народи Росії знову приходять в стан бродіння".

Основною доповіддю на Гаагському конгресі "За права і свободу в Росії", публікувався в журналі "Посів" і ряду інших емігрантських видань, які були налаштовані проти СРСР.

Тоді ж він змінив і прізвище на Курганов. Це, мабуть, пов'язано з м. Курган, де він починав свою кар'єру як бухгалтера.

Періодично І.О. Курганов виступає з доповідями на радіостанції "Свобода", що віщала на СРСР і країни Східної Європи. Емігрантський період виявився вельми плідним. З-під пера Івана Олексійовича вийшли великі роботи: "Нации в СССР и национальный вопрос" (Нью-Йорк, 1961), "Семья в СССР" (Нью-Йорк, 1967), "Женщины и коммунизм" (Нью-Йорк, 1968). Він активно друкувався в журналах "Посев", "Мосты", "Грани", "Новый журнал". **Але жодної роботи з бухгалтерського обліку на світ не з'явилося. Бухгалтерська наука в США була нікому не потрібна, а роботи, які були спрямовані проти комунізму, приносили доходи і мали великий попит.**

У США під прізвищем Курганов Іван Олексійович опублікував цілий ряд праць, в яких значне місце приділялося демографічній проблематиці. Серед них: "Нация в СССР и национальный вопрос" (1961), "Семья в СССР" (1967), "Женщины и коммунизм" (1968). Першим зайнявся підрахунком втрат населення СРСР за період радянської влади, використовуючи при цьому офіційні джерела. На його думку, в 1917-1959 рр. населення в СРСР зменшилось 110,7 млн. чол. з урахуванням як прямих втрат, так і біологічного ослаблення нації унаслідок зниження народжуваності. Іван Олексійович вважав, щодо таких драматичних втрат привели як війни і репресії, так і руйнування традиційної сім'ї, порушення динаміки приросту населення, що потягло за собою.

Дані досліджень І.О. Курганова (Кошкіна) здобули популярність в середовищі еміграції, на них посилався А.І. Солженіцин⁸. Вони, зрозуміло, не могли бути

⁸Солженіцин Олександр Ісаєвич (1918-2008), російський письменник. Народився 11 грудня в Кисловодську. Предки письменника по батьківській лінії були селянами.

Він пройшов бойовий шлях від Орла до Східної Пруссії, отримав звання капітана, був нагороджений орденами. 9 лютого 1945 р. був заарештований: військова цензура звернула увагу на його листування з другом Миколою Віткевичем. У листах містилися різкі оцінки Сталіна і встановлених ним порядків. Солженіцина засудили на вісім років таборів і вічне заслання. Відбував він термін в Новому Єрусалимі під Москвою, потім на будівництві житлового будинку в Москві, пізніше – в "шарашке" (секретному науково-дослідному інституті, де працювали ув'язнені) в підмосковному селищі Марфіно. 1950-1953 рр. табори в Казахстані. У таборі у Солженіцина виявили ракове захворювання, і 12 лютого 1952 р. його прооперували, двічі лікувався в Ташкентському онкологічному диспансері, використовував різні цілющі рослини. Всупереч очікуванням медиків, злаякісна пухлина зникла. У своєму зціленні недавній в'язень угледів прояв Божественної волі.

У листопаді 1969 р. Солженіцина виключають з Союзу письменників. У 1970 р. стає лауреатом Нобелівської премії. Підтримка західної громадської думки ускладнювала для влади Радянського Союзу розправу з письменником-дисидентом. Про своє протистояння комуністичній владі Солженіцин розповідає в книзі "Бодался теленок с дубом", вперше опублікованій в Парижі в 1975 р.

12 лютого 1974 р. Солженіцин був арештований і через добу висланий з Радянського Союзу до Західної Німеччини. Солженіцин з сім'єю поселився в швейцарському місті Цюрих, в 1976 р. переїхав в невелике місто Кавендіш в американському штаті Вермонт.

Помер А.І. Солженіцин 3 серпня 2008 р. на 90-му році життя, на своїй дачі в Троїце-Ликове, від гострої серцевої недостатності.

оприлюднені в СРСР в період життя ученого, проте, вони часто цитувалися після розпаду Радянського Союзу. В той же час вони піддаються критиці з боку опонентів, які вважають, що автор, не будучи професіоналом в області демографії, перебільшив масштаби людських втрат.

У 1963 р. опублікував в альманасі “Мосты” велику статтю “Социалистические государства и национал-коммунизм”, присвячену питанням появи й розвитку цього феномену, який він вважав не за зраду комунізму, а особливим шляхом до нього, який використав національні особливості для досягнення інтернаціональних цілей комуністичної партії.

У зв'язку з 80-річчям І.О. Курганова журнал “Посев” писав: “У його статтях, в його трьох книгах, зібраний багатющий фактичний матеріал. У його працях – минуле, сьогодення і майбутнє комунізму, в цифрах і фактах, глибоко проаналізовано, з висновками, суворо обґрунтовано. У його працях – нищівна критика комунізму як системи, що пригнічує особу...”

У 1970-і рр. І.О. Курганов взявся за три нові роботи, присвячені аналізу радянської системи, але сили поступово покидали його від задуманого довелося відмовитися.

Наш висновок такий: Іван Олексійович Кошкін був бухгалтером високого рівня і міг би стати ученим такого ж високого рівня, проте, прагнення або необхідність, а яка різниця? – догоджати радянській владі, зіграли з ним злий жарт: наукові пошуки опинилися підмінени “оперативно-балансовим” лакуванням. Це була невдала спроба сказати щось нове: спростовувавши “старих царських приборників” і “буржуазних мракобісів”, Іван Олексійович насправді суворо дотримувався їх шляху, говорив їх словами, використовував їх відкриття. А чи можна сказати щось нове, забувши, що було сказане до тебе?

Як тільки радянська влада змінила свої тактичні завдання, а потім і зовсім наказала довго жити, праці Івана Олексійовича втратили актуальність і були забуті: принципово нових, цікавих з погляду вічності ідей в них не знайшлося, правда, не для всіх. Тим, хто цікавиться справжнім обліком, історією його розвитку, тими, хто творив нашу науку, праці І.О. Кошкіна це знахідка, це розуміння нашого обліку дещо з іншого боку.

Помер І.О. Курганов (Кошкін) 16 вересня 1980 р. в Нью-Йорку (США).

БУТИНЕЦЬ Франц Францович – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри бухгалтерського обліку, Заслужений професор Житомирського державного технологічного університету, Відмінник освіти України, Заслужений діяч науки і техніки України.

Стаття надійшла до редакції 10.01.12 р.